

נדר על תנאי

א. המדיר את אשתו

הרמב"ם בהלכות נדרים כותב:

מי שהדיר את אשתו במרחשון ואמר לה שאין את נהנית לי מכאן ועד הפסח אם תלכי לבית אביך מהיום ועד סכות הרי זו אסורה ליהנות לו מיד גזירה שמא תלך, ואם הלכה לפני הפסח והרי הוא מהנה אותה לפני הפסח הרי זה לוקה, עבר הפסח אף על פי שהלך התנאי הרי זה אסור לנהוג חולין בנדרו ולהניחה שתלך ותהנה, אלא נוהג בה איסור עד החג כמו שנדר, ואף על פי שתלה הנדר באיסור זמן שעבר וכן כל כיוצא בזה, ואם הלכה אחר הפסח אינה אסורה מליהנות לו. (פ"י הי"ב).

בהלכה זו נאמרו ארבעה דינים ביחס לאישה אשר בעלה הדיר אותה בחודש מרחשון שלא תהנה ממנו:

1. אסורה ליהנות מיד ועד הפסח משום גזירה – שמא תלך לבית אביה.
2. אם הלכה לבית אביה ואחר כך הבעל מהנה אותה לפני פסח – הבעל לוקה.
3. אם עבר הפסח – אסור לבעל להניחה שתלך ותהנה עד סכות.
4. אם כבר הלכה אחר הפסח – מותרת בהנאה.

נושאי כליו של הרמב"ם עמלו כדי להבין את הדין השלישי. מפטות לשון הרמב"ם משמע שמדובר במקרה שלא נהנתה לפני הפסח, ואף על פי כן אסור לבעל להניחה שתלך ותהנה עד לסכות. כך הבינו הראב"ד והרדב"ז, וכן נראה מפירוש המשניות לרמב"ם (נדרים פ"ז מ"ח).¹ אלא שהבנה זאת תמוהה מכמה בחינות:

1. הואיל ולא נהנתה עד הפסח, מדוע אינה מותרת לכתחילה ללכת לבית אביה, הרי לפי נדרו האיסור ללכת לבית אביה קיים רק אם תהנה לפני הפסח?
2. מה הבסיס לאוסרה בהנאה אחרי הפסח, הרי הנדר אסר אותה בהנאה רק עד הפסח?

1 עיין בכסף משנה ובלחם משנה שהבינו דין זה ברמב"ם בצורה אחרת.

3. כיוון שלפי הרמב"ם אסור להניחה שתלך ותהנה, מדוע פסק בסוף ההלכה: "ואם הלכה אחר הפסח אינה אסורה מלהנות לר"? לכאורה משמע שאין איסור הנאה לאחר הפסח, אף על פי שהלכה!
 סוף דבר – הלכה זו ברמב"ם, כפי שציין הראב"ד בהשגותיו, סתומה היא.

ב. נדר בתוך נדר

במשנה בנדרים שנינו:

יש נדר בתוך נדר ואין שבועה בתוך שבועה. כיצד? אמר 'הריני נזיר אם אוכל, הריני נזיר אם אוכל' ואכל – חייב על כל אחת ואחת, 'שבועה שלא אוכל, שבועה שלא אוכל' ואכל – אינו חייב אלא אחת
 מפשט המשנה מתעוררות שתי בעיות:

א. מדוע פתחה המשנה בנדר וסיימה בנזירות, למה לא הביא התנא דוגמה של נדר בתוך נדר ממש – "קונם כיכר זה עלי קונם כיכר זה עלי"?
 ב. מדוע הוסיף התנא את התנאי "אם אוכל"?

לגבי הקושי הראשון נחלקו הראשונים: הריטב"א (יז. ד"ה כיצד) טוען שאין הכי נמי, אפשר היה לתת דוגמה של נדר בתוך נדר ממש, אך התנא העדיף מסיבה צדדית לדבר על נזירות. לעומתו, הר"ן (ד"ה יש נדר) סובר שאין נדר בתוך נדר בנדרים איסור רגילים, אלא רק בנזירות.

בנוגע לבעיית התנאי "אם אוכל", מסכימים הראשונים שמבחינה מהותית אין צורך בו; וזו לשון הר"ן:

דאם אוכל לאו דוקא... אלא אידי דתנא גבי שבועה – שלא אוכל, תנא נמי גבי נזיר – אם אוכל.

אמנם עיין ברמב"ם בהלכות נדרים שפסק:

ארבעה דברים יש בין נדרים לשבועת ביטוי, שבשבועת ביטוי אין שבועה חלה על שבועה ובנדרים יחול נדר על נדר... כיצד יחול נדר על נדר? האומר הרי עלי קרבן אם אכלתי כיכר זו, הרי עלי קרבן אם אוכלנה, ואכלה, חייב על כל אחת ואחת
 (פ"ג ה"א-ה"ב).

דברי הרמב"ם תמוהים. לכאורה אין זה מקרה של נדר חל על נדר, שהרי אפשר לאדם לחייב את עצמו כמה קרבנות שהוא רוצה. לכן אין זה דומה לנזירות, שהרי בה יש בעיה

לקיים שתי נזירות בו זמנית. ועוד, מדוע מביא הרמב"ם מקרה של נדרי הקדש אחרי שהקדים ואמר (נדריים פ"א ה"ג) שהלכות נדרים מתייחסות רק לנדרי איסור?

ג. היוצא מפיכם תעשו

על מנת להסביר את שיטת הרמב"ם יש להקדים את דברי הסוגיה בשבועות: "אמן... בו קבלת דברים" (שבועות לו.). רש"י שם מסביר: "האומר לחבירו על מנת שתקיים לי תנאי כך וכך ואמר אמן, קיבל דבריו וחייב לקיים תנאו". רבי עקיבא איגר מקשה: לא ידעתי, הא ליכא חיוב לעשות התנאי, אלא דאם לא יקיים התנאי בטל המעשה דמכר ומתנה מחילה וכדומה. ובזה למאי צריך לאמן שיהיה קבלה, ומה צורך לקבלתו, הא הנותן לא נתן רק על מנת, ואם לא יקיים התנאי ממילא בטל הנתנה וצ"ע (גליון הש"ס).

רבי עקיבא איגר הבין שבתנאי שתי האפשרויות הן שקולות: אם הנודר יקיים את התנאי – יחול המעשה, ואם לא יקיימו – לא יחול המעשה. לפיכך הקשה על רש"י דאפילו אם על ידי אמן קיבל את התנאי, פירושו שהוא קיבל את שתי האפשרויות, קיום המעשה על ידי קיום התנאי או ביטול המעשה על ידי ביטולו, ואם כן, מדוע הוא חייב דווקא לקיים את תנאו?

נראה ששיטת רש"י בנויה על שני יסודות:

1. לפעמים קיום התנאי הוא עיקר מגמת המעשה, והמעשה בא בכדי לעודד את קיום התנאי. לדוגמה: הנותן מתנה על מנת שיקיים תנאי כלשהו. אז ייתכן שהעיקר הוא קיום התנאי והמתנה באה רק כדי לעודד את הקיום; במקרה זה אין להתייחס למעשה על תנאי כשתי אפשרויות שקולות,² וממילא, 'אמן' שיש בו קבלת דברים יכול לחייב את קיום התנאי.
 2. יש אפשרות ליצור התחייבות בלי מעשה הפלאה, אבל זה רק בתנאי שיש דעת ושביטא את דעתו בפיו.³ ממילא 'אמן' שיש בו קבלת דברים יכול לחייב את קיום התנאי, שהוא עיקר כוונת המעשה, אף על פי שאין אמירת אמן מעשה הפלאה
- 2 זו לשון הראב"ד בסוגית "שבועה שלא אוכל ככר זה אם אוכל זה" (שבועות כח.) "יש לומר שלא נתכוון זה ליאסר באותו ככר שנשבע עליו, כי אם לזרז עצמו שלא יאכל התנאי, כאדם שאומר יאסרו כל פירות העולם עלי אם אוכל היום שלא נתכוון זה לאסור עליו הפירות כי אם לזרז עצמו שלא יאכל היום" (יא: מדפי הר"ף כתוב שם), ועיין בתוס' בגיטין (לה. ד"ה ונודרת), ובחידושי הרמב"ן בשבועות (כט.).
- 3 כעין זה שמעתי מהרב מיכאל רוזנצווייג שליט"א.

של נדר או שבועה.⁴ בהקשר זה יש לציין שבפרשת בני גד ובני ראובן, שהיא המקור לדין תנאי, מסיים משה: "בָּנוּ לָכֶם עָרִים לְטַפְּכֶם וּגְדֹרֹת לְצִנְאָכֶם וְהִצָּא מִפִּיְכֶם תַּעֲשׂוּ" (במדבר ל"ב, כד). כלומר, משה אומר להם שיקיימו את התנאי, וכדברי רש"י, ומשתמש באותו מטבע לשון שהתורה משתמשת בה כדי לחייב קיום נדר (במדבר כ"ו, ג).⁵

לאור האמור ברורים דברי הרמב"ם – 'הרי עלי קרבן אם אוכל' אינו רק נדר הקדש בתנאי, אלא גם נדר איסור. כלומר, אם אוכל – אני מקבל על עצמי קנס של הבאת קרבן. הנדר בא במגמה למנוע ממנו את אכילת הכיכר, אף על פי שמעשה ההפלאה אינו אוסר את החפצא של הכיכר בצורה ישירה.

מכאן עולה כי אכן המשנה כפשוטה. "יש נדר בתוך נדר" – כיצד? האומר "הריני נזיר אם אוכל", הואיל והוסיף את התנאי "אם אוכל", אזי מגמת קבלת הנזירות היא להרתיעו שלא יאכל את הכיכר. ממילא מדובר על מקרה של נדר איסור בתוך נדר איסור. התנאי "אם אוכל" נאמר בהכרח, דבלי התנאי אין זה נדר איסור אלא נזירות. החידוש בנדר בתוך נדר הוא שהנדר השני בא לאסור מה שכבר נאסר על ידי הנדר הראשון, לאמר – אכילת הכיכר.

לפי מה שביארנו גם דברי הרמב"ם פשוטים וברורים. הלוא גם אמירת "הרי עלי קרבן אם אוכל" היא כדי לאסור את הכיכר והוי בגדר נדרי איסור ולא רק נדרי הקדש. לפיכך היה מקום לומר שהואיל וכבר נאסרה אכילת הכיכר בנדר הראשון על ידי קנס הקרבן, אזי הנדר השני לא חל, שהרי לא נוסף שום איסור ביחס לכיכר, וממילא לא נתחייב על ידי אכילת "הכיכר" אלא קרבן אחד – קמ"ל דיש נדר בתוך נדר.

ד. נדרי רשעים ונדבות כשרים

במשנה הפותחת את מסכת נדרים שנינו:

כנדרי רשעים – נדר בנזיר ובקרבן ובשבועה... כנדבותם נדר בנזיר ובקרבן.⁶

הרמב"ם בהלכות נדרים פוסק משנה זו:

4 הרי פשוט שלא שייך כאן דין מעשה הפלאה של שבועה או נדר על ידי עניית אמן, שאין זה אלא במי שעונה לשבועה או נדר, וכדברי שמואל "כל העונה אמן אחר שבועה כמוציא שבועה בפיו דמי" (שבועות כט:), ועיין ברמב"ם הלכות נדרים פ"ב ה"א.

5 יש לציין שבני גד ובני ראובן התחייבו במפורש "ואנחנו נחלץ חושים" (במדבר ל"ב, יז), ולא רק הסכימו לתנאי.

6 עיין שם בגמרא (ט). ובירושלמי (פ"א ה"א).

האומר לחבירו 'הרי עלי כנדרי רשעים אם אוכל לך שמנדריהם נזיר וקרבן ושבועה' ואכל – חייב בכולן, וכן האומר 'הרי עלי כנדבות כשרים שמנדבותם נזיר וקרבן' הרי זה חייב. אמר 'הרי עלי כנדרי רשעים או כנדבות כשרים שאוכל לך' או 'אם אוכל לך' הרי זה אסור אף על פי שלא פירש... (פ"א הכ"ה-הכ"ו).

במקרה הראשון פוסק הרמב"ם שאם אדם נדר בזו הלשון: "הרי עלי כנדרי רשעים אם אוכל לך", ובפירושו הסביר את כוונתו בנדרי רשעים "שמנדריהם נזיר וקרבן ושבועה", הרי זה כאילו אמר "הרי עלי להיות נזיר", ובנוסף התחייב להביא קרבן ואסר עצמו באיסור שבועה אם יאכל. ממילא אם אכל: חייב להיות נזיר, להביא קרבן נדה וחייב בקרבן שבועה. במקרה האחרון של נדרי רשעים פוסק הרמב"ם שאם לא פירש כוונתו אלא אמר סתם "הרי עלי כנדרי רשעים אם אוכל לך", הרי זה אסור באכילה אבל אינו חייב בנזיר, קרבן ושבועה הואיל ולא פירש כוונתו. ויש להבין בדברי הרמב"ם:

1. מדוע במקרה הראשון של נדרי רשעים הזכיר הרמב"ם את התנאי "אם אוכל לך"; ועיין בהלכות מעשה הקרבנות, פ"ד ה"א, שתנאי זה אינו מוזכר.
2. מדוע יש איסור במקרה האחרון כאשר אמר: "כנדרי רשעים... אם אוכל לך", הרי האכילה אינה אלא תנאי, ומאחר ולא פירט את נדרו גם אם אכל וקיים תנאו לא התחייב בדבר?⁷

לפי מה שכתבנו הרי דברי הרמב"ם מדויקים ומבוארים. בהלכות נדרים הרמב"ם מזכיר "אם אוכל" כיוון שמדובר על נדרי איסור ולא על נדרי הקדש, כמו שהקדים הרמב"ם בפ"א ה"ג. אבל בהלכות מעשה הקרבנות, שבהן מדבר הרמב"ם על נדרי הקדש, תנאי זה לא הוזכר. ממילא, כאשר אמר "הרי עלי כנדרי רשעים... אם אוכל לך", פוסק הרמב"ם בהלכות נדרים שאסור באכילה מפני שזו מגמת נדרו אף על פי שלא פירש את הקנס המדויק של קרבן נזירות או שבועה. לפי זה מדויקת לשון הרמב"ם "אסור" – אבל אינו חייב, שהרי האוכל לא נאסר בחפצא על ידי הנדר ואינו חייב מלקות. אבל במקרה הראשון שבו הנודר פירש את הקנס, האיסור מתבטא בקנס שקיבל על עצמו.

קושי על דברינו עולה מהרמב"ם בפ"ג ה"א בעניין נדר על דבר שאין בו ממש:

וכן האומר 'הרי עלי קרבן אם אדבר עם פלוני'... ועבר על דברו חייב בקרבן... שאין אלו נדרי איסר שאנו מברין משפטיהן אלא נדרי הקדש.

7 עיין בקרן אורה (נדריים ט. ד"ה ודברי).

במבט ראשון נראה שהרמב"ם סותר את כל מה שבנינו. הוא לפי מה שביארנו, מגמת הנדר היא לאסור דיבור עם פלוני, וחייב הקרבן אינו אלא קנס. לכן, אמירת "הרי עלי קרבן אם אדבר עם פלוני" היא לכאורה בגדר נדרי איסור. אולם, לאמתו של דבר, יש בדברי הרמב"ם האלו לחזק את יסודות הבניין שבנינו. אם נבין את לשון הרמב"ם לא כדברינו אזי מה פירוש דברי הרמב"ם: "ועבר על דבר", שהרי הנודר לא עבר על שום דבר, אלא אדרבה, קיים את תנאו. אלא על כרחי הרמב"ם סובר כמו שכתבנו, וכל מה שהוא בא לומר הוא שחלות הנדר במקרה הזה היא רק לחייב קרבן, ושאינן שום חלות איסור על החפץ; וממילא אין חיסרון מצד 'אין בו ממש'. ובכל זאת, מגמת דבריו היא מניעה מדיבור עם פלוני, ואם דיבר עם פלוני – עבר על דברו.

וכך כתב הרמב"ם בפירושו למשנה:

ודע שאם אמר אם אדבר עמך או אהלך עמך וכיוצא בהן מדברים שאין בהן ממש הרי עלי קרבן, הרי זה חייב קרבן אם דבר עמו, ולא על כגון זה אומרים נדרים אין חלות אלא על דבר שיש בו ממש, לפי שדין אלו כדין השבועה. אבל הנדרים שדברו בהן הוא שיאסור עצם הפעולה או יעשה דבר מסויים כקרבן, זהו שאינו חל אלא על דבר שיש בו ממש, אבל האומר אם יהיה כך או אם אעשה כך הרי עלי קרבן כך וכך, הרי זה חייב על כל פנים לפי שזה סוג מסוגי השבועה (נדרים פ"א מ"ד).

הרי לנו, שלפי הרמב"ם הנודר אכן אסר על עצמו לדבר עם פלוני, שהרי זוהי מגמת נדרו, אבל אין בדבריו חסרון של נדר על דבר שאין בו ממש, משום שהנדר אינו חל על הדיבור ומניעה מדיבור היא כעין דין שבועה, לאמר – איסור גברא.⁸

הרמב"ם בהלכות נדרים פ"ג ה"ו כותב:

כיצד חלים הנדרים על דברי מצוה כדברי הרשות... ואין צריך לומר במי שאמר הרי עלי קרבן אם אוכל מצה בלילי הפסח שהוא חייב קרבן.

אם נאמר שהתנאי אינו מהווה איסור נדר מפאת כוונתו, אזי איזו שייכות יש בין דבר זה ובין נדר על דבר מצווה? הרי קיום המצווה הוא רק תנאי לנדרי הקדש! אלא, על כרחי כדאמרן.⁹

8 עיין שו"ת גינת ורדים יו"ד כלל ב סימן ט ד"ה כבר כתבנו, ובגליון המהרש"א נדרים יג: ד"ה גמ' מה שאין כן בנדרים, ובי"ד סוף סימן ריב.

9 עיין בפירוש המשניות לרמב"ם פ"ב מ"ב, ועיין בתומים סימן כו סק"ה.

ה. לא יחל דברו

עתה עלינו לחזור לדברי הרמב"ם שהבאנו בפתח דברינו:

מי שהדיר את אשתו במרחשון ואמר לה 'שאינ את נהנית לי מכאן ועד הפסח אם תלכי לבית אביך מהיום ועד סכות'.

לאור מה שביארנו, הנדר עצמו אכן אוסר הנאה רק עד פסח, אבל מגמת הנדר היא ניסיון הבעל למנוע את הליכת אשתו לבית אביה לפני סוכות. אמנם בדין זה, בניגוד לדוגמות האחרות שהבאנו, אין הבעל יכול לאסור את ההליכה עצמה, שהרי אין אדם אוסר דבר שאינו שלו. מכל מקום, אסור לבעל הנודר לנהוג חולין בנדרו ולפעול בניגוד למגמת הנדר. את האיסור לנהוג חולין בנדרו, מצאנו ברמב"ם לגבי ארבעת הנדרים המותרים: נדרי אונסין, נדרי שגגות, נדרי הבאי ונדרי זרוזין.¹⁰ ועיין ברמב"ם שפסק:

ומנין שאפילו ארבעה מיני נדרים אלו שהן מותרים שאסור לו לאדם להיות נודר בהן על מנת לבטלן, תלמוד לומר לא יחל דברו לא יעשה דבריו חולין (נדרים פ"ד ה"ד).¹¹

הרי לנו, שאף על פי שאין חלות איסור בנדרים אלו, עדיין יש איסור לחלל דברו. אמנם בהלכה זו הרמב"ם עוסק בעשיית האדם את דברו חולין לכתחילה, כאשר בשעת דברו הוא נודר על מנת לבטל, ולעומת זאת, בנידון דידן, הרמב"ם מדבר על איסור לנהוג חולין בנדרו גם לאחר מכן על ידי פעילות חיובית הסותרת את מגמת הנדר.¹²

לכן, הבעל מצדו חייב להמשיך ולמנוע את הליכת אשתו עד סוכות. איסור ההנאה הוא הדרך בה בחר הבעל, בנדר זה, על מנת למנוע את ההליכה. לפיכך פוסק הרמב"ם:

עבר הפסח אע"פ שהלך התנאי, הרי זה אסור לנהוג חולין בנדרו ולהניחה שתלך ותהנה, אלא נוהג בה איסור עד החג כמו שנדר...

אולם, אין לראות באיסור ההנאה איסור על ידי נדר עצמאי אלא דרך למנוע את ההליכה. לפיכך ממשיך הרמב"ם: "ואם הלכה אחר הפסח אינה אסורה מלהנות לו",¹³ וכך פירש את המשנה:

כל זה פשוט... ולא הזכירו התנא אלא בגלל בבא אחת בלבד והיא שאמר בה: 'ואחר הפסח בלא יחל דברו' לפי שהיה אפשר לומר... נניחנה ללכת לבית אביה לפי שכבר

10 נדרים כ: וברמב"ם הלכות נדרים פ"ד ה"א-ה"ג.

11 המקור לשיטת הרמב"ם הוא התוספתא בנדרים פ"ד ה"ד.

12 מסתבר שהרמב"ם לשיטתו אזיל, כלומר שהנודר עובר על כל יחל ולא המודר, עיין ברמב"ם הלכות נדרים פ"ה ה"א, ופ"י הי"ב, ובר"ן נדרים טו. ד"ה תנן שאת נהנית לי.

13 יש להעיר שאין הסבר זה עולה בקנה אחד עם דברי הגמרא (בדף טו.).

עבר הזמן שהתניתי בנדר... לפיכך אמר שאין הדבר כן אלא צריך למנעה עד תשלום הזמן שנדר, ואף על פי שכבר בטל העונש שהתנה בו אם תעבור שהרי עבר הפסח, עניין זה בלבד הוא שרצה להשמיענו אבל שאר הדברים הרי הם ברורים (פ"ז מ"ו). הרי מפורש שאיסור ההנאה עד הפסח הוא כעין "עונש", כאשר איסור הנדר, דהיינו עיקר מגמת הנדר, בעינו עומד עד סוכות. וממילא צריך למנעה מללכת (על ידי איסור ההנאה) עד סוכות, כפי שביארנו.